

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 102, 2008 – 2017

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF HISTORY

Volume 102, 2008 – 2017

РАБОТНА ЗАЕТОСТ СРЕД ЦИГАНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ
НА БЪЛГАРИЯ В ГОДИНИТЕ НА СОЦИАЛИЗМА
(1945 – 1989)

ПЛАМЕНА СТОЯНОВА

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН

Plamena Stoyanova. EMPLOYMENT AMONG THE GYPSY POPULATION IN BULGARIA DURING THE SOCIALISM (1945 – 1989)

The article gives a brief overview of the Bulgarian Gypsies' **way of living** in Bulgaria before 1944; however, the main focus of this research is on the Gypsy employment in socialist Bulgaria. The transition period after the Second World War, when radical changes happen in the lives of the Bulgarian Gypsies, is examined in details. The employment of the Gypsy ethnic minority in the farm work and the industrialization process, and the subsequent creation of the Gypsy intelligence are also important parts of the article. The new job **opportunities opened** to the Bulgarian Gypsies during the period of socialism and the minority's reactions to them are presented and analyzed **thoroughly**.

Keywords: Employment, Gypsies, Socialism, Poverty, Farm work, Industrialization.

Циганите са граждани на България,
които служат на всекиго, защото техният труд е
допълнение на националния такъв – най-черен, който ние и
другите малцинства отбягваме¹.*

Наложеният стереотип за циганите в България отговаря на поместения цитат от доклад на МВР през 1947 г. В очите на останалите граждани на страната те задължително вършат някаква непрестижна и неизискваща умения работа. Всъщност голяма част от циганите са потомствени занаятчии. Чергаруващи или уседнали, те векове наред запълват малки, но нужни икономически ниши. Обикновено професионалната специализация е тясно свързана с начина на живот. Въпреки това, някои занаяти се практикуват както от уседналите, така и от чергаруващите и водещите получергарски начин на живот цигански групи. Например калайджийството се среща и при трите типа общности².

Други занаяти са обвързани само с мобилния начин на живот. Така например, някои от спадащите към голямата общност на *кардарашите* (до 1958 г. активно чергаруващи) подгрупи в периода между двете световни войни се занимават с търговия на коне и кръстосват различни балкански държави, въпреки границите. Други, освен калайдисването на съдове, изработват и продават различни видове глинени изделия, костени гребени. Занаятът често оказва влияние върху името на циганските подгрупи. Част от кардарашите например са по-известни сред българското население като *гребенари*³.

Занаятите на жените в чергарските общности са предимно гледането на ръка, развалянето на магии, както и събирането и продажбата на билки и хума. Понякога цели семейства са привлечани за сезонни работници при жътва или строеж. Обикновено чергаруват в общност от 3 – 4 до 5 – 6 родствени семейства. Придвижват се с впрегнати в коне открити каруци и ношуват в палатки. През зимните месеци, които се смятат за мъртъв сезон, кардарашите усядат на по-големи групи на зимно поселище край някое село. Някои от тях усядат край едни и същи села. Тези зимни месеци са от изключителна важност за чергаруващите цигани, тъй като при събирането на по-голям брой чергарски групи се обменят брачни партньори⁴.

---

* „Цигани“ или „български граждани от цигански произход“ са названията, които се употребяват през социализма и от българското общество, и в официалните документи. Това е начинът, по който голяма част от малцинството се самоназовава през изследвания период. Ето защо в настоящата статия използваното название ще бъде „цигани“ вместо наложеното в последните години название „роми“.

¹ АМВР, ф. 2, оп. 1, а. е. 729, л. 1.

² Марушиакова, Е., Попов, В. Циганите в България. София, 1993, с. 145.

³ Пак там, с. 146.

⁴ Пак там.

Други известни чергарски подгрупи са тези на *мечкарите*, *маймунарите* и *кукличарите*, или т. нар. *урсари*⁵. През зимните месеци се установяват в няколко базови селища на страната, едно от тях е край Карнобат. Там дресират своите животни и подготвят бъдещия си репертоар. В края на XIX и първата половина на XX в. някои *урсари* обикалят Предна Азия, Северна Африка, цяла Европа, Русия и дори Америка. В своите спомени д-р Тодор Нейчев описва следния интересен случай: „През 1981 г. като студент във Франция се разхождах с другари и французи в Лион, по бреговете на река Сона, и видяхме много хора да се трупат и наблюдават нещо с голямо любопитство. Приблжихме се и какво мислите видяхме? Видяхме една група галатенски цигани, които водеха две големи мечки и носеха на рамо една закачлива майmunка. Като разбрах, че са мои земляци, аз ги заговорих и те ми казаха, че са обходили цяла Русия, Германия, Франция и сега заминават за Италия, а от там през Австро-Унгария и Сърбия – за България с пълни и натъпкани кемери със злато“⁶. След Втората световна война възможностите за трансгранично чергаруване за *урсарите* се свиват рязко, но мечкарството и маймунарството се срещат десетилетия по-късно в границите на страната⁷.

Други характерни чергарски групи са *звънчарите*, *кошничарите*, *ситарите*, *гребенарите*. Те също чергарстват, за да пласират своята продукция, но постепенно започват да усядат. Част от *бургуджииите* (тези от Източна България), макар и спадащи към голямата общност *йерлии* (уседнали цигани), също чергаруват, пласирайки своите изработени метални изделия⁸. *Лингурарите* са друга уседнала циганска група, чергарувала в миналото. Те се занимават с изработване на лъжици, корита, вретена и са познати повече като *вретенари*, *коритарни* и *лъжичкари*.

След Освобождението в границите на българската държава преобладават уседналите цигани⁹. Според Е. Марушиакова и В. Попов първите такива са селските ковачи и железари. Тъй като в селските условия търсенето на различните видове железни изделия и железарски услуги е постоянно, голям е и броят на така наречените *ковачи*, *демурджии*, *налбанти*, *подковари* и т. н. в българските земи.

Някои цигани нямат спомен за родов занаят и с поколения се изхранват като наемна земеделска работна ръка¹⁰. Тези, които се концентрират в градовете, намират различен начин за реализация – като музиканти¹¹, ковачи, ваксаджии, обушари, бояджии, бръснари¹², каруцари, хамали, миячи, прислужни-

⁵ Пак там, с. 147.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, с. 148; Пампоров, А. Ромското всекидневие в България. София, 2006, с. 268.

⁸ Марушиакова, Е., Попов, В. Циганите в България, с. 149.

⁹ Пак там, с. 152

¹⁰ Пак там, с. 153.

¹¹ АМВР, ф. 13, оп. 1, а. е. 776, л. 35.

¹² Пак там, л. 34.

ци. Няколко поколения цигани изкарват прехраната си в текстилните фабрики на Сливен и в керемидчийските фабрики на Видин¹³.

Сред циганите има учители¹⁴, а в Ихтиманска околия през 1950 г. е споменат дори един кмет. За него в МВР има доклад, че се занимава с търговия и черноборсаджийство. Всъщност подобни занятия не са нещо необичайно за периода на 50-те години¹⁵. Данни за прекупвачество, търговия, черноборсаджийство, продажба на крадени вещи и джмбазълък сред циганското население се откриват често¹⁶ и преди 9 септември 1944 г. и в първото десетилетие след тази дата. На джмбазълъка обръща внимание и видинският кмет Бърни Бончев в своето изследване за циганите. Той описва занятието като основаващо се „до голяма степен на лъжата и измамата, а отчасти на познаването на занаята“. Това е един вид посредничество. Известен брой джмбазии купуват волове, биволици. Благодарение на това, „че познават занаята си, много джмбазии изкарват добри пари [...]“¹⁷.

Някои занаяти сред циганите са дотолкова добре развити, че са организирани и в професионални еснафи на ковачи, джмбазии и др.¹⁸ Те се обособяват още в Османската империя, оцеляват и след Освобождението¹⁹, а след 1944 г. придобиват нови форми, наречени *кооперации*²⁰ и *комунални предприятия*.

Не трябва да се пропуска и най-маргиналната част от циганското население – тези от тях, за които се твърди, че „... по цял ден лежат, изтегнати по тротоарите на улиците в очакване „да падне някоя мющерия“. И когато им попадне някоя работа, само за 10 – 15 минути се мъчат да изкарат надницата за цял ден“²¹.

Макар и обвинявани в мързел и безинициативност, на циганите се признава несъмнена находчивост и оригиналност. „Те действат като врабците“, пише д-р Бърни Бончев, коментирайки тяхната солидарност²². „Така, ако едно циганче открие някакъв обект, от който може да открие някаква облага, то бърза да го сподели с останалите, за да могат и те да се възползват от случая [...]“²³

Циганите в градовете, които нямат занаят и се числят към най-бедните представители от своя етнос, намират начин да извършват всевъзможни

¹³ ДА – Видин, ф. 122 К, оп. 1, а. е. 122, л. 28.

¹⁴ АМВР, ф. 13, оп.1, а. е. 776, л. 34.

¹⁵ Пак там, л. 18.

¹⁶ АМВР, ф. 12, оп. 1, а. е. 1535, л. 55.

¹⁷ ДА – Видин, ф. 122К, оп.1, а. е. 122, л. 27 – 28.

¹⁸ АМВР, ф. 2, оп. 1, а. е. 729, л. 1.

¹⁹ Марушиакова, Е., Попов, В. Циганите в България, с. 155.

²⁰ ДА – Сливен, ф. 616, оп. 1, а. е. 85, л. 21.

²¹ ДА – Видин, ф. 122К, оп. 1, а. е. 122, л. 26.

²² Пак там, л. 25.

²³ Пак там.

услуги, за да осигуряват прехраната си. Някои от тях звучат странно, като например носенето на месо до дома на някой чиновник, но през 30-те години на миналия век това е добър начин да си заслужиш възнаграждението в град Видин²⁴.

И така, занаятчийи или не циганите добре се вписват в градския пейзаж. Тяхната гъвкавост, контактност и склонност да „приемат всякакви услуги, без разлика на тяхното морално и етично естество, ги прави удобни за всестранны нужди и желания на всички граждани, които ги предпочитат пред всички други видове работници. По такъв начин циганите са се наложили като обществена необходимост“²⁵. Основното изискване да бъдат добре възнаградени им печели и славата на хитреци и измамници. Често са обвинявани, че много от тях разчитат на кражбите, просията и клошарството като източник на доходи.

Даваните им оценки в повечето случаи са крайни и негативни. Понякога те отговарят на истината, а друг път са резултат от липсата на информация. В защита на последното твърдение трябва да се отбележи, че дори заинтересованите органи не са достатъчно добре запознати със спецификата на различните цигански групи. Споменатите *калдараши*, *йерлии*, подгрупите *урсари*, *лингълари* не присъстват като използвани названия в документите на МВР, нито в докладите и анализите на градските народни съвети, нито в официалните документи, касаещи циганите. Дори и криминалните отдели на Народната милиция, които имат интерес да се запознаят в детайли с особеностите

---

²⁴ Ето как е описана процедурата в „Проблемата за циганите“: „Така купува си гражданинът месо от месарницата и вместо да си го занесе сам у дома, дава го на циганина да му го носи. Това като знаят циганите, подтиква мнозина от тях да се въртят около месарницата от сутрин до вечер, за да чакат някой да им предложи да му занесат месото в къщи. Съобразителни и наблюдателни, те внимават кой гражданин се приближава до месарниците. И понеже познават кои суетни чиновници не приемат да си носят месото в къщи или кои богати граждани прибягват обикновено до техните услуги, щом като ги зърнат, те бързат да се приближат към тях и като им направят дълбок, любезен и едновременно състрадателен поклон, в който има колкото вежливост, толкова и фалшификат, и нахално предлагат услугите си на чиновника, като, когато двама или трима цигани се конкурират, почват да го убеждават, че те са стари клиенти, че те му знаят дома, защото и друг път са му услужвали. Докато месаринът едвам претеглил месото, ето че един циганин е успял вече да го закачи на пръста си и да бърза да заминава за в къщи... Много често циганинът не знае името на чиновника или неговата служба. Друг път не знае къде живее. Всичко той успява да научи после, след като вземе месото в ръка и възнаграждението. Защото главната цел е вече постигната – възнаграждението /хлябът/ е в ръката му... Най-после, ако не успее да го занесе по принадлежност в дома на клиента – месото няма да пропадне, защото и циганинът има дом и той има жена и деца и те „имат нужда от вкусно месо“. А в такива случаи вместо в дома на клиента, месото се занася в дома на циганина. И всичко това не смущава [...]. Най-много, ако се направи упрек на някого [...] „сиромах човек – жив дявол“ – нему е простено“. (Вж.: ДА – Видин, ф. 122К, оп.1, а. е. 122, л. 24.)

²⁵ Пак там.

на циганските групи, за да идентифицират типовете престъпления, използват названията, дадени въз основа на техните занаяти²⁶.

След 1958 г., когато циганите са оценявани и разграничавани въз основа на новите социалистически изисквания в страната, на много от техните групови специфики се обръща все по-малко внимание.

* * *

В първите години след 9 септември 1944 г. близо 15 хиляди чергаруващи цигани продължават да изработват своята продукция и да я пласират, обикаляйки страната. Тези странствания понякога са съпътствани с трудно проследими престъпления, което предопределя и отрицателното отношение на властта към тях.

Отговорните органи успяват да се ориентират кои от чергаруващите цигански групи са проблемни и кои не, но това не променя като цяло становището им, че чергарството трябва да бъде забранено на територията на Народна република България. През 1958 г., когато тази забрана става факт, се нанася сериозен удар върху традиционните чергарски занаяти, но това не е нито началото, нито единствената причина за техния упадък. Търсенето на чергарските стоки намалява още преди 1958 г., правопропорционално на нарастващата индустриализация в страната. Голяма маса селски жители се ориентира към големите градове и се включва в производството. Постепенно част от чергарската продукция губи своята малка икономическа ниша, изтласкана от новите фабрични стоки²⁷.

Този процес не протича стремглаво бързо. Отделни цигански занаяти (разпространени и сред чергари, и сред уседнали цигани) показват завидна устойчивост и тях властта се опитва да включи в държавния сектор. Частната инициатива търпи ограничения. На практика властта цели нейното пълно прекратяване, но се започва с образуване на кооперации като трудовопроизводителната кооперация (ТПК) „Желязна ръка“ в Сливен. Тя е създадена през 1946 г. от „група ентузиаста – ковачи от малцинството“²⁸. В първите години от своето съществуване кооперацията произвежда елементи, нужни за селското стопанство – като мотики и брадви, но без голям финансов успех. През 1950 г. започва изработването на трактори и плужни елементи от делаборирали бомби. Три години по-късно за материал на изработваната продукция се използват бракувани жп релси. В края на 50-те години членовете на кооперацията наброяват 150 души, работещи в няколко отдела: ковашки, отдел за рогозки и камъш, отдел за услуги и ваксаджийски²⁹.

²⁶ АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 7, л. 1.

²⁷ Колев, Г. Един циганин в ЦК на БКП. Преживелици, терзания, размисли. София, 2003, с. 35.

²⁸ ДА – Сливен, ф. 616, оп.1, а. е. 85, л. 21.

²⁹ Пак там.

През 1950 г. бакърджиите от Враца правят постъпки в „Грудкооп“ за откриването на бакърджийски отдел, а Градският народен съвет одобрява идеята³⁰. Не всички бакърджии посрещат с ентузиазъм идеята за кооперациите. Много от тях предпочитат да продължат с частната си дейност, за която заявяват, че им носи значително повече доходи³¹. Сигналите са противоречиви, също като действията на властите. На места отечественофронтовските организации отбелязват нежелаящите да се кооперират, а други твърдят, че това е начин да се намери работа за част от циганите³². Най-вероятно различният подход е свързан със спецификата на районите. В градовете, където циганското население е повече и концентрацията на занаятчии по-голяма, в годините на стагнация излиза по-разумно кооперативното обединение, което гарантира пласмент на продукцията. Занаятчийските семейства със запазена клиентела очевидно предпочитат да изкарват сами доходите си. Не бива да се пропуска и очевидният натиск на новите управляващи. Втората половина на 40-те и началото на 50-те години на XX в. е времето на масовото образуване на ТКЗС-та, на други кооперации и постепенното задушаване на частната инициатива. В края на 1958 г. в страната вече работят няколко трудови кооперации с цигани занаятчии. Властите се опитват да затвърдят тенденцията, като обмислят в кои райони има потенциал за създаването на нови. Според едно такова предвиждане от края на 50-те, производителни кооперации с работници от циганското население могат да бъдат изградени в Пловдив – за около 60 железари, във Варна – за 30 калайджии, подковачи, коларо-железари и бръдваро-ковачи, в Коларовград (дн. Шумен) – за 50 кошничари, в Преслав – за 20 кошничари, в Самоков – за 50 калайджии и ковачи и т. н.³³

Тези от българските граждани, които желаят да продължат частната си дейност самостоятелно, се нуждаят от разрешение за практикуване на своя занаят. Народните съвети са органите, одобряващи или не кандидатите за частници. В издадените разрешителни има интересна закономерност. Най-често практикуване на частен занаят се разрешава на възрастни занаятчии³⁴, а младите се пренасочват към промишленото производство с аргумента, че там ще бъдат по-полезни³⁵. В началото на 50-те години кръгът се затяга и предишните разрешителни за месари, калайджии, сарачи значително намаляват. Вместо това, в документите все по-често се появяват разрешителни за кинкалерна дейност и продажба на семки³⁶. Всички останали занятия постепе-

³⁰ АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 659, л. 28.

³¹ Пак там, а. е. 936, л. 51.

³² Пак там, а. е. 7, л. 8.

³³ ЦДА, ф. 136, оп. 68, а. е. 67, л. 7.

³⁴ ДА – Сливен, ф. 616, оп. 1, а. е. 43, л. 3.

³⁵ Пак там, а. е. 51, л. 161.

³⁶ Пак там, оп. 2, а. е. 119, л. 1.

пенно се включват в държавния сектор, тъй като частният сектор „трудно се контролира и е съпроводен с ежедневни и масови нарушения“³⁷. Преследвайки тази цел, общинските власти по места „напъхват“ в трудови кооперации дори ваксаджии и техните сандъчета³⁸.

Опитите да се привлекат максимален брой цигани в производството дава резултати. Според властите цифрите са незадоволителни, но броят на ангажираните цигани във фабрики и предприятия расте³⁹.

Спецификата на районите също оказва влияние върху циганската заетост. В Перник например много мъже (дори жени) от малцинството работят като миньори, а по-отличените от тях са сочени като ударници в циганския вестник „Романо еси“⁴⁰.

В същото време немалко цигани се включват като общи работници в новосъздадените ТКЗС-та. Част от тях са съзнателно насочвани от властите в райони, където има търсене на земеделска работна ръка. Това е прелюдия към мерките, които ще бъдат взети след излизане на постановлението, уреждащо положението на циганите в страната. Една от целите на тези мерки е пълната работна заетост на циганското население. Тъй като по-голямата част от него живее в села⁴¹, на ангажирането им като работници в ТКЗС-та се обръща особено внимание.

Създадената през 1957 г. комисия, натоварена със задачата за съставяне на проектопостановление, стига до извода, че „главно средство против изостаналостта на циганското население е включването му в общественополезен труд и възпитание на подрастващото поколение“⁴². За тази цел се предвижда част от безработните цигани в градовете да се преселят *доброволно* в земеделски и планински райони, за да попълнят нуждата от работна ръка в ДЗС, ТКЗС, ТПК и други предприятия, където по усмотрение на Министерството на земеделието и горите и местните народни съвети има нужда от работници. Така например, за държавните земеделски стопанства в Добруджа е решено на първо време да се настанят на постоянна работа 400 души заедно със семействата им, и още 600 – за сезонна работа. Определени са заемите, които трябва да се отпуснат за строеж на жилища, и най-вече кои хора ще бъдат изпратени: „... главно цигани от София и Пловдив, и то най-злокачествената група – скитници, безделници, просяци, рецидивисти [...] Циганското население, водещо отседнал живот и заето с постоянна работа, трябва да си остане в населеното място, където живее“⁴³.

³⁷ Пак там, оп. 1, а. е. 68, л. 93.

³⁸ Пак там, л. 99.

³⁹ ЦДА, ф. 136, оп. 68, а. е. 67, л. 67.

⁴⁰ *Романо еси*, № 9, 1948.

⁴¹ ЦДА, ф. 136, оп. 68, а. е. 67, л. 63.

⁴² Пак там, л. 68

⁴³ ЦДА, ф. 136, оп. 68, а. е. 67, л. 68.

Част от предложенията, включени в проектопостановлението, на практика вече се прилагат в страната, но резултатите не са обнадеждаващи. Някои местни власти не само не подпомагат назначаването на цигани, но дори пречат с аргумента, че техните работници са „мързеливи, недисциплинирани и мръсни“⁴⁴. Като цяло господства стереотипът, че те изостават в развитието си и голяма част от българите не желаят да работят с тях.

Да се оставят на такова ниво обаче е неприемливо за новите управляващи, които смятат, че това „излага социалистическия строй и пречи на общото развитие на страната“⁴⁵. Ето защо се прави всичко възможно за ангажирането на циганите в производството, младежите – в работни бригади⁴⁶, а проблемните – в различни горски и земеделски стопанства⁴⁷. Вестник „Романо еси“ публикува списъци на цигани – ударници от различни производства, пишат се поучителни статии на трудова тематика и многократно се подчертава, че циганите вече са нови хора. За себе си те казват: „... Коренно се промениха нашите схващания и особено в осъзнатите ни слоеве. Ние сме вече хора на труда и то на организиран труд“⁴⁸.

В редакцията на „Романо еси“ подхождат съвместно към задачата да пропагандират труда като основна ценност. Само в брой 7. от месец май 1947 г. могат да се прочетат следните статии: „Двегодишният стопански план“, „Всички на работа!“, „Масово да се записваме в националните бригади“, „Трудът като фактор за възпитанието на нашите деца“. „Романо еси“, а по-късно и „Нов път“ отзивчиво пропагандират политиката на БКП и ОФ и съвместно „бичуват“ недостатъците на малцинството, които го „държат в плен на миналото“. Така циганската преса се превръща в огледало на държавните изисквания, а въпросът за трудовата заетост е само малка част от постоянно актуалните теми.

Освен засилената пропаганда, властите реално полагат много усилия да намерят работа на циганското население, да му дадат шанс или да го „принудят да поеме отговорност“ за издръжката си – и най-вече това да стане по определен, посочен, регламентиран и контролиран от държавата начин. Големите социални, икономически и политически промени в България през втората половина на 40-те и през 50-те години на миналия век засягат всички български граждани. За циганите новите реалности са радикални и заради изискването да наваксат в социално и културно отношение разликата, която ги дели от останалото население на страната.

Ангажирането в производството и изравняването на отговорностите им с всички граждани на страната е и начинът, избран от управляващите за включ-

---

⁴⁴ Пак там, л. 67.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ И ние строим. // *Романо еси*, № 8, 1948.

⁴⁷ ЦДА, ф. 136, оп. 68, а. е. 67, л. 68.

⁴⁸ Пак там.

ването им в социалистическия модел. Както четем отново на страниците на „Романо еси“: „... Сега ние не сме и не искаме да бъдем както в миналото свободни (от права и задължения) и „весела“ нация. Ние сме нова, не весела, а трудеща се нация, която твърдо е решила да изгради новия си живот“⁴⁹.

* * *

В края на 1958 г. Министерският съвет приема подготвяното още от 1957 г. постановление № 258, с което, освен всичко друго, се регламентира и работната заетост на циганите.

Изпълнителните комитети на окръжните, околийските, районните, градските и селските народни съвети са задължени да издирят онези цигани от своите райони, „които не се занимават с общественополезен труд, водят скитнически живот или се занимават с просия, гадаене и пр., и да вземат мерки за настаняването им на работа в държавните и други обществени предприятия, в селските и горските стопанства и др.“ (т. 1)⁵⁰.

Министерството на земеделието и горите е задължено да проучи и установи в кои от държавните земеделски стопанства има нужда от работна ръка и да настани в тях „не по-малко от 1000 цигански семейства“, които трябва да бъдат и приети за жители на селищата, в „чийто район се намират стопанствата“⁵¹ (т. 2).

Документът регламентира и построяването на жилища за новите работници. Заради нуждата от трудоустрояването на допълнителна работна ръка е разпоредено Министерството на земеделието и горите да проучи възможностите за създаване и разширяване на „държавни земеделски стопанства в планинските и ерозирани райони на страната с оглед да се заангажират на работа в тях допълнителен брой цигани“⁵².

В трета точка от постановлението се „препоръчва на управителните съвети на трудово-кооперативните земеделски стопанства в районите, в които има цигани, незаети в производството или такива, които не се занимават с общественополезен труд, да ги приемат в кооперативните стопанства с всички, произтичащи от това права и задължения“⁵³.

Задължават се и „изпълнителните комитети на окръжните, околийските и местните народни съвети да окажат съдействие на управителните съвети на ТКЗС за изпълнение на горната препоръка“⁵⁴.

---

⁴⁹ Ние градим нов живот – постижения на циганското малцинство след 9 септември. // *Романо еси*, № 10, 1948.

⁵⁰ *Известия на Президиума на НС*, № 104, 8 окт. 1958 г., с. 2.

⁵¹ Пак там.

⁵² Пак там.

⁵³ Пак там, с. 3.

⁵⁴ Пак там.

Четвърта точка регламентира отношението към циганите занаятчии. Централният съюз на трудовопроизводителните кооперации се задължава „да създаде в населените места, където има цигани, кооперативни организации или отдели в съществуващите кооперации, в които да се приемат за членове цигани, упражняващи ръкоделни занаяти – кошничарство, бърдарство, вретенарство и др.“⁵⁵.

Общо взето това са текстовете в документа, касаещи работната заетост. По-голяма част от тях се прилагат, макар и срещайки немалко трудности.

* * *

Прилагането на постановлението започва с изискване на Министерския съвет окръжните, градските и селските народни съвети да предоставят информация за броя на циганите чергари в своите територии. Същите съвети имат и ангажимента да разясняват приетия документ на чергаруващите, както и да направят нужното за тяхното благоустрояване и настаняване на постоянна работа.

На тези изисквания в отделни места в страната властите реагират по различен начин. Първоначално някои от тях прогонват намиращите се на територията им чергари в съседни окръзи или просто не спазват постановлението, позволявайки на циганите спокойно да напуснат определено място. Има случаи, в които чергарите са товарени на камиони и прехвърляни в границите на съседни окръжни територии⁵⁶. По този начин отговорността за тяхното устройство става грижа на някой друг. В отговор редица окръзи затварят своите граници и отказват да приемат цигани. Всичко това първоначално спъва работата по прилагане на приетото постановление, но тъй като разпоредбите така или иначе трябва да се изпълнят, а немалко стопанства в страната наистина имат нужда от работници, процедурата постепенно се задвижва, като в процеса на работа изкрystalизират и редица други проблеми.

На първо място, самите чергари не възприемат новите ограничения и много от тях не желаят да усядат. Рапортите от различните окръзи по прилагане на постановлението описват немалко случаи на нарушаване на разпоредбите. През 1958 г. 15 семейства се преселват в кюстендилското село Шишковци с цел да се установят и да намерят работа. Условието да се ограничат в рамките на едно селище обаче не им допада и те бързо го напускат⁵⁷.

През 1959 г. в Толбухински окръг (дн. Добричка област) е отбелязано настаняването на 55 чергарски семейства, устроени в различни села. В ТКЗС – Зимница работят 7 семейства, в ТКЗС – Огняново – 8 сем., в ТКЗС – Геша-

⁵⁵ Пак там.

⁵⁶ АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 530, л. 4.

⁵⁷ Пак там, а. е. 659, л. 45.

ново – 2 сем, в ТКЗС – Богданово – 4 сем., в задругата в Шабла – 2 сем., в ДЗС – Белгун – 2 сем., в керамична фабрика „Велико Маринов“ в гр. Толбухин (дн. Добрич) – 2 сем., в ДЗС – Рогозина – 10 сем.⁵⁸ Част от тях идват по свое желание, други са изпратени по разпределение, но мнозинството масово отказват да приемат жителство, въпреки обещанието на местните съвети, че ще им се дадат дворни места. Някои от тях се аргументират с това, че забраната за скитничеството няма да трае дълго и след 4 – 5 години те ще си потърсят ново място за живеене и работа⁵⁹.

На практика в първите 2 – 3 години след приемане на постановлението немалка част от чергарите продължават да скитат, опитвайки се да пласират своята занаятчийска продукция. В единични случаи вината за това не е тяхна, тъй като, оказва се, дори и в средата на 1960 г. все още има чергари, на които ПМС № 258 не е разяснено⁶⁰. Други просто не желаят да се съобразяват с него. Макар и вписани като жители на определено населено място, топлите месеци за тях отново са време за скитане. Така например, през август 1960 г. в гр. Ямбол са отбелязани много случаи на цигани кошничари, пристигнали с каруците си от град Берковица, за да пласират своята продукция. След инструкции на Окръжния народен съвет до председателите на градските и селските народни съвети в окръга, циганите са предупредени да го напуснат⁶¹.

Подобни информации по същото време има и за Кърджали, където отново кошничари, търсещи пазар, са изведени от властите извън рамките на града. Същото се случва и с 3 семейства, развеждащи дресирани мечки и търсещи публика⁶². От рапорта на ОК на БКП в град Кърджали става ясно, че това не са изолирани случаи, тъй като, въпреки мерките, в града продължават да пристигат железари и бакърджии със същата цел – пазар за своята продукция⁶³.

Това недопускане на чергарите да се установяват и преминават през градовете на страната е свързано не само с приетото постановление, но и с престъпленията, извършвани от някои групи чергаруващи. Тяхното усядане е забранено в по-големите окръжни центрове⁶⁴. Чергарите са поощрявани да

---

⁵⁸ Пак там, л. 92.

⁵⁹ Пак там, л. 93. (Навярно самите рапортуващи органи не правят разлика между чергаруващи и цигани сезонни работници. Във въпросния документ се споменава, че част от циганите не искат жителство, тъй като се надяват да се върнат по старите си места. Истинските чергари нямат свои домове и през зимата наемат къщи в различни села. Сезонните работници, напротив – имат свои къщи, но летните месеци прекарват, работейки далеч от тях. Може да се предположи, че част от *55-те чергарски семейства* в Толбухински окръг всъщност са сезонни работници – не чергари.)

⁶⁰ Пак там, а. е. 748, л. 5 / 13.

⁶¹ Пак там, а. е. 659, л. 107.

⁶² Пак там, а. е. 666, л. 14.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ Пак там, а. е. 433, л. 3.

усядат най-вече в села и да се реализират като работна ръка в различните селски стопанства. Въпреки това, изключения има. Няколко семейства са приети за граждани на гр. Чирпан и са настанени на работа в местното ДЗС⁶⁵. Две чергарски семейства работят в керамичната фабрика „Велико Маринов“ в гр. Толбухин (дн. Добрич)⁶⁶, 11 семейства стават жители на Хасково и част от тях работят в клоновете на „Градини и паркове“ и „Вторични суровини“. На останалите е предложена работа в ДЗС и ТКЗС, но част от тях отказват да работят и продължават да се „занимават с гребенарство и събиране на отпадъци“⁶⁷. В гр. Ямбол част от бившите чергари са настанени в някои предприятия, ДЗС, ТКЗС⁶⁸. Сведения за заселени бивши чергари има още в Сливен⁶⁹, Стара Загора⁷⁰, Петрич⁷¹, Видин⁷², Русе⁷³, Чирпан⁷⁴ и др., но като цяло властта прави сериозни опити да ограничи тяхното присъствие, докато самите чергари се опитват да се установят ако не в град, то поне в някое от близките села. Това желание при едни е свързано с големите пазари на града и пласиране на продукцията, изработвана в свободното време, а при други – с по-големите възможности за извършване на престъпления⁷⁵.

Властта е добре запозната със съображенията и за двата вида мобилност, а някои от отговорните лица дори си позволяват иронични забележки върху пристигащите доклади от страната. В отчета за работната заетост на чергарите в Хасковска област от 1959 г. например се споменава, че 6 семейства са приели жителство в с. Малево и работят в ТКЗС, но тъй като не са им осигурени квартири, желаят да напуснат селото и да заминат за с. Черноконово. Под тази информация, на същата страница в документа, някой е коментирал с молив: „За да са по-близко до Димитровград и да крадат“⁷⁶.

Проблем с престъпленията наистина съществува, но той се наблюдава при тези, които и преди 1958 г. са се сблъскали със закона. Последното е особено неприятна изненада за властта, която много разчита на *възпитателната роля на труда*. Оказва се, че част от циганите успешно комбинират държавната работа и кражбите. Справка от 1959 г. от Ямболско за прокарването на ПМС № 258 свидетелства, че „независимо от това, че циганите работят, ве-

---

⁶⁵ Пак там, а. е. 659, л. 87.

⁶⁶ Пак там, л. 92.

⁶⁷ Пак там, л. 98.

⁶⁸ Пак там, л. 99.

⁶⁹ Пак там, л. 84.

⁷⁰ Пак там, а. е. 666, л. 35.

⁷¹ Пак там, а. е. 936, л. 1.

⁷² Пак там, л. 13.

⁷³ Пак там, а. е. 748, л. 2.

⁷⁴ Пак там, а. е. 659, л. 88.

⁷⁵ Пак там, л. 75.

⁷⁶ Пак там, л. 98.

чер като се връщат от работа минават през магазините и вършат джебчийски кражби⁷⁷.

В селата кражбите най-често са селскостопанска продукция или домашни животни. Според отчетите три села – Габер, Гешаново и Узово – в Генералтошевско „са останали без кокошки“⁷⁸.

Причините за това поведение, според провинилите се, е ниското заплащане на предлаганата им работа. Недоволни от работните условия са не само криминално проявените, но и немалко от останалите цигани. Липсата на образование ги прави подходящи единствено за нискоквалифицирана труд – често тежка физическа работа, която в същото време не се заплаща добре. В ТКЗС-тата и ДЗС-тата и различните горски стопанства, към които са препращани чергарите, се заплаща на норми, което при несвикналите със земеделска работа цигани е равносилно на много ниски доходи⁷⁹. Това води до *попълване* на бедния бюджет с кражби, продажба на частно изработена занаятчийска продукция и дълги отсъствия от работа по времето, когато тя се пласира.

Информации за подобни проблеми могат да се прочетат в повечето доклади от страната. Във Варненско например са споменати цигани бургуджии и кошничари, които „не желаят да влизат в ТКЗС, поради това, че частната практика⁸⁰ им се вижда по-изгодна“⁸¹. Същата ситуация има и в Чирпанско, където цигани катунари се изказват, че „пари от ДЗС не им трябва, че те си имали пари. Ръководителя на катуна Илия Василев Илиев заявява, че за 1 месец може да изкара не 400 лева, както му плащат в ДЗС, а много повече – може да стигне до 4000, ако работи бакъри“⁸².

И в други населени места на страната оценките за новите работници не са ласкави. Отбелязва се, че много от тях не са се отказали от престъпния си начин на живот и нямат навика да се трудят постоянно⁸³. Някои от принуде-

---

⁷⁷ Пак там, л. 99.

⁷⁸ Пак там, а. е. 748, л. 5/13.

⁷⁹ Пак там, а. е. 659, л. 93.

⁸⁰ Пак там, л. 19.

⁸¹ Пак там, л. 20.

⁸² Пак там, л. 88.

⁸³ „... Не са се отказали от престъпния си живот, от безделието и скитничеството, не искат и не излизат редовно на работа в ТКЗС, не изпълняват необходимите трудови норми, а се занимават с престъпна дейност. Всичко това с основание създава недоверие спрямо тях у местните ръководители. Например, отседналите цигани скитници в гр. Левски са били настанени на работа в различни строителни обекти, където им са създадени условия за постоянна работа [...] те по най-различни форми и поводи продължават да се занимават със скитничество и да вършат престъпления. По същия начин постъпват и циганите в Пловдивски окръг. Много от тях оправдават тези свои действия и начин на живот с най-различни причини. Някои имат професии и не искат да работят в ТКЗС, защото там изкарват по-малко [...] от това, ако би упражнявал някои професията си, други пък имат много деца и предпочитат да бъдат настанени на работа на такива стопански обекти, където ще получават семейни добавки за тях [...] Още не е придобит навикът да се трудят постоянно

ните да уседнат чергари категорично отказват да работят в ТКЗС (с. Оризаре, Бургаско)⁸⁴, други дори подписват декларации за отказ (с. Голямо Конаре, Пловдивско)⁸⁵, трети просто не се задържат дълго на едно работно място и се връщат към стария начин на живот (бакърджии във Врачанско)⁸⁶. Някои от тях се аргументират с естеството на работата. В една от справките за Чирпан четем: „Имаше случаи с други катунари, които напуснаха района на Чирпан и избягаха от работата, защото била тежка. Няколко човека работеха в завод „Стомана“, но от тухлите им се охлузвали ръцете, превързаха се и напуснаха. Други 4 бяха почнали работа в завод „Бъдещност“, но и те напуснаха и са заминали за Мездра. Обясниха, че като работили обща работа около оксигените, не можели да гледат от святкането“⁸⁷.

Проблемна е и работната заетост при жените, някои от които също отказват да работят, поставят условия къде и на какви позиции трябва да бъдат настанени или изтъкват малките си деца, за които трябва да се грижат. Такива случаи има в Пловдивско: „Особено жените отказват да работят. Принудително са били накарвани да работят в ТКЗС, но при работата се вижда че нанасят вреди при копаенето на полето, изкопават насажденията и ТКЗС отказва да ги приема отново на работа [...]“⁸⁸.

Случва се при неудовлетвореност от работата цялото семейство или няколко накуп да напускат населеното място в търсене на нови възможности. Последното официално е неприемливо за управляващите, но на практика вината за продължаващото скитничество до голяма степен е на местните власти заради неизпълнението на техните задължения по постановлението.

На първо място, съдебните органи по места не са твърде стриктни към завеждането на дела за скитничество⁸⁹. Друг важен фактор е, че не е решен въпросът с жилищата. Настаняването на работа в различни стопанства е тясно свързано с изискването съответното ТКЗС или ДЗС да осигури домове на приеманите чергари, но в първите години в това отношение има сериозни проблеми. Често за настанените на работа няма жилища и те продължават да

и да живеят на 1 място, което е главната причина за съществуването на скитничеството, така и за вършенето на престъпна дейност.“ (Вж.: АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 530, л. 9.)

⁸⁴ Пак там, а. е. 936, л. 6.

⁸⁵ Пак там, а. е. 880, л. 13.

⁸⁶ Пак там, а. е. 936, л. 27.

⁸⁷ Пак там, а. е. 659, л. 88.

⁸⁸ Пак там, а. е. 936, л. 83.

⁸⁹ За тях се пише: „Органите на прокуратурата проявяват известна сдържаност и не се възбуждат дела срещу скитничеството и просията под предлог, че трудно се доказвали, а възбудените ги прекратяват. Такъв е случаят с възбудените дела във Враца, където прокуратурата ги е прекратила, поради липса на доказателства. Подобна практика на органите на прокуратурата не само, че не съдейства за изпълнение на постановлението за забрана на скитничеството, но позволява да останат непривлечени към съдебна отговорност активни криминални престъпници“. (Вж.: АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 530, л. 8.)

живеят на катуни край съответното населено място⁹⁰. Понякога това е избор на самите чергари (Михайловградско, дн. Монтанско)⁹¹. Друг път причината е в липсата на средства или недостатъчно време за построяването на такива жилища (Бяла)⁹². В отделни случаи, въпреки нуждата от работна ръка, стопанствата и отговорните органи не искат да инвестират в домове за цигани (Кърджалийско)⁹³, нито да ги подпомагат с регламентирани в постановлението кредити (Русе)⁹⁴. Последните две съображения са пряко свързани с нежеланието за установяването на цигани в определени територии, както и с оценката, която им се дава като работници. В Толбухински окръг например „... ръководството на ТКЗС и ДЗС предпочитат да приемат от местните турски цигани, отколкото тези от български произход скитници, защото познават земеделската работа, дават най-добри резултати, изпълняват по-съвестно възложените им задачи и местните хора се справят по-добре от тях“⁹⁵.

Друга сериозна грешка на организаторите на работния процес при циганите е неподсигуряването на работа за зимните месеци. Например „... в ДЗС в с. Рогозина и в гр. Балчик през зимния сезон не може да се подсигури редовна работа на нанесените цигани и има опасност същите да бъдат обречени на глад, което ще ги подтикне към престъпления“⁹⁶.

Не е за подценяване и нежеланието на ръководствата на някои стопанства и предприятия да приемат цигани на работа. Мотивите, които се изтъкват, са най-вече некачествена работа и конфликтност. В докладите по изпълнението на разпоредбите се признава, че „... по места все още съществува подценяване на работата сред циганското население и особено сред най-изостаналата част от него – скитниците“⁹⁷.

Обвиненията към чергарите са за извършване на „фиктивна“ работа, която не е качествена, докато в същото време кражбите сред тях не спирали. Ръководителите на стопанства и предприятия негодуват, че циганите не се задържат дълго време на едно работно място⁹⁸, имат проблеми с дисциплината и отсъствията⁹⁹, отказват да се включват в най-заетите дни по прибиране на

---

⁹⁰ Пак там, л. 4, 6.

⁹¹ Пак там, а. е. 659, л. 38.

⁹² ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 15, л. 2.

⁹³ АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 936, л. 45.

⁹⁴ Пак там, а. е. 748, л. 2.

⁹⁵ Пак там, а. е. 659, л. 93.

⁹⁶ Пак там, а. е. 748, л. 2.

⁹⁷ И още: „Съществуват прояви на пренебрежително отношение към циганите, не се полагат достатъчно грижи за тяхното трудоустрояване и превъзпитаване. Някои стопански ръководители развиват теорията, че циганите са мързеливи и не могат да се приучат на труд и дисциплина и с нежелание ги приемат на работа и при най-малка тяхна лоша проява ги отстраняват“. (Вж.: АМВР, ф. 13, оп. 1, а. е. 1813, л. 1.)

⁹⁸ АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 748, л. 2.

⁹⁹ Пак там, а. е. 659, л. 100.

реколтата¹⁰⁰, не обработват добре земеделските култури¹⁰¹, и най-вече техните очаквания не се препокриват с изискванията на работодателите¹⁰².

Слабостите на някои бивши чергари като работници водят до нежеланието на българите да работят с тях. Така например, в „с. Осец (Разградско) кооператорите отбягват да работят с цигани, тъй като не обработват добре културите и ги отделиха в отделно звено“¹⁰³.

Опитите за образуване на цигански работни колективи обаче невинаги се оказват добра идея. В с. Драганово (Толбухинско, дн. Добричко) съставянето на такива бригади е неуместно, тъй като техният бригадир, също циганин, е недолголюбван от „самото циганско малцинство“ и това води до постоянни „яжби помежду им“¹⁰⁴. Проблемът е решен с разтурването на циганските бригади и разпръсването на работещите сред останалите звена. Подобни информации има и за стопанства във Варненско, където циганите извършвали „лошокачествена работа и създавали раздори [...]“¹⁰⁵. Разпръснати на звена сред останалите работници са и циганите от бригади в ДЗС „Окарин“ (Силистренско). Това се налага, тъй като „работата в полето не вървяла и почти всеки ден се биели“¹⁰⁶.

На практика на ръководителите на стопанства и предприятия им се налага да ангажират и „проблемни“ работници, а народните съвети са задължени да ги приемат за редовни жители в своите територии¹⁰⁷. Тъй като на някои места това се оказва задача, с която местните власти не искат да се ангажират, вместо да изпълняват законовите разпоредби, те ги нарушават: „Не са редки случаите, когато някои народни съвети с цел да се освободят от циганите, им дават бележки и удостоверения от името на промкомбината и ТПК за кошничарство, калайджийство и др.“¹⁰⁸.

Тези удостоверения дават зелена светлина за предлагането на дребни занаятчийски услуги и всъщност стимулират продължаване на скитничеството. То действително се видоизменя през годините, но под една или друга форма се споменава като проблем от МВР чак до края на 70-те години на миналия век.

---

¹⁰⁰ Пак там, а. е. 748, л. 19.

¹⁰¹ Пак там, а. е. 659, л. 64.

¹⁰² Ето един типичен пример от Чирпанско: „При срещите ни с тях самите цигани ни увериха, че ще работят в ДЗС, обаче още тогава ръководителите не бяха доволни от тях, понеже не са квалифицирани и не знаят как да работят. Така работеха 2 – 3 месеца и повечето напуснаха работата от ДЗС. Ходихме при ръководството на ДЗС да проверим и оттам ни казаха, че тяхната работа е такава: един ден работи, два дни чека за пари. Там им се плаща на норми, за което се оплакват, че малко пари получавали“. (Пак там, л. 88.)

¹⁰³ Пак там, л. 64.

¹⁰⁴ Пак там, а. е. 748, л. 6.

¹⁰⁵ Пак там, а. е. 936, л. 10.

¹⁰⁶ Пак там, л. 96.

¹⁰⁷ Пак там, а. е. 659, л. 25.

¹⁰⁸ Пак там, а. е. 748, л. 19.

Вина за това имат както противоречивите действия на властите, които улесняват нежеланите да усядат, така и самите скитници, проявяващи голяма находчивост в заобикалянето на разпоредбите. Разрешителните, които се издават от някои стопанства и предприятия, са не по-малко желани от бившите чергари, тъй като освен свободата на легално придвижване, им дават възможност и за по-високи доходи. Това става по следния елементарен начин – чрез неписване на реалния брой извършени услуги и отчитане на по-малки суми пред законния работодател¹⁰⁹. Често отбелязван способ отново са престъпленията, които властите неизменно свързват с различните форми на скитничество¹¹⁰.

Популярен начин за свободно придвижване и честа смяна на работата е кандидатстването на места, за които циганите знаят, че има наложителна нужда от работна ръка. Това улеснява тяхното наемане и подсигуриране на жителство до следващия път, когато решат да напуснат. По-проблемните от тях са причина за недоволството на някои местни управленски органи, принудени да се справят с конфликтните работници на нуждаещите се от работна ръка ТКЗС-та, ДЗС-та, предприятия и пр.¹¹¹

Както се вижда от досегашното изложение, усядането и установяването на постоянна работа при чергарите не е безпроблемно, но все пак не може да се говори за провал. Ангажирането в постоянна работа на толкова много хора, при това свикнали да се придвижват свободно навсякъде, няма как да стане лесно. Всичко зависи твърде много от човешкия фактор и от индивидуалната ситуация. Трябва да се признае, че въпреки многобройните начини за заобикаляне на разпоредбите, край на скитащите катуни все пак настъпва. Не веднага, не напълно по начина, по който властите го изискват, но се случва, а тези установили се вече хора се включват като работни кадри и в производството, и в селското стопанство.

Излизането на постановлението на МС все пак респектира чергарите. В края на 1960 г. по-голямата част от тях вече знаят за новите разпоредби и това води до известни резултати. Придвижването на чергаруващи от едно населено

---

¹⁰⁹ „Тези, които са почнали работа в ТПК е формално, ходят из най-различни райони, събират бакъри, изработват ги и малко суми отчитат към ТПК и по този начин само използват формата ТПК, а работят частно. (Търговишко, 1965 г.)“ (Вж.: АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 936, л. 125.)

¹¹⁰ Ето един конкретен случай: „Георги Иванов Върбанов /опасен престъпник/, който от името на АПК „Елин Пелин“ в началото на годината бе сключил договор с ж. п. управление „РСВ“ за полагане на изолации върху покривите на обекти по ж. п. линията – Район София. За изпълнението на договора бе привлякъл 15 лица от цялата страна, всички криминални престъпници от циганите бивши чергари [...], въпреки осъществяването на явен контрол и наблюдение на някои от тях и членовете на семействата им – предимно жени и непълнолетни извършиха престъпления. (1977 г.)“ (Пак там, оп. 2, а. е. 475, л. 4; а. е. 235, л. 5.)

¹¹¹ Пак там, а. е. 475, л. 4.

място на друго до голяма степен е ограничено, а по-строгите мерки, вземани от органите на МВР, карат скитниците, „макар и без желание да се ориентират към отседнал начин на живот. Чести са случаите сами да отиват в МНС в ЦК на БКП, Президиума на НС и др. държавни учреждения за ходатайство да бъдат настанявани на подходяща работа“¹¹².

Голяма част от циганите (и уседнали, и чергари) традиционно са концентрирани в района на Северна България („Варненски, Видински, Варна – града, Толбухински, Коларовградски, Силистренски и Габровски окръзи“)¹¹³ заради по-плодородната земя, която „осигурява прехраната им“¹¹⁴. След 1958 г. тенденцията продължава, тъй като Министерството на земеделието и горите определя редица обекти на ДЗС в Толбухински, Русенски и Варненски окръг, където на постоянна работа да бъдат настанявани цигани чергари. Само за една година (1959 – 1960), по данни на директорите на тези ДЗС-та, са приети около 400 семейства на уседнали и чергаруващи цигани, като има готовност да се приемат още 300¹¹⁵. Чергари се приемат и в други окръзи на страната – навсякъде, където има нужда от работна ръка.

В средата на 60-те години, 5 години след приемане на постановлението, работната заетост при бившите чергари изглежда приблизително така:

В Благоевградски окръг по-голяма част от циганите, бивши катунари, работят в ТКЗС и ДЗС, а една малка част – в промишлени предприятия. Седемнадесет души работят в ТКЗС, двама – в строителството, а един – общ работник. От всички семейства (12 на брой) работят мъжете и повечето жени¹¹⁶.

Във Варненски окръг 177 семейства работят в ТКЗС, 15 – в ДЗС, а 18 – в промишлеността¹¹⁷.

Видински окръг приема 41 чергарски семейства на своята територия и по-голямата част от тях са настанени в различни бригади на ТКЗС. Някои от семействата изработват тухли през летния сезон за частни лица или за нуждите на ТКЗС. Малка част от мъжете работят в жп строителни обекти на окръга, а други се занимават с калайджийство¹¹⁸. Голяма част от жените работят, а някои от многодетните семейства са „преавансирани от ТКЗС, за да могат да се изхранят“¹¹⁹.

Пристигналите във Врачански окръг чергарски семейства са настанени предимно в селата и са трудоустроени в ТКЗС и ДЗС, а малко от тях – по строителни и промишлени обекти¹²⁰.

¹¹² Пак там, оп. 1, а. е. 530, л. 2.

¹¹³ Пак там, а. е. 659, л. 1.

¹¹⁴ Пак там, а. е. 530, л. 2.

¹¹⁵ Пак там, л. 3.

¹¹⁶ Пак там, а. е. 936, л. 1.

¹¹⁷ Пак там, л. 9.

¹¹⁸ Пак там, л. 13.

¹¹⁹ Пак там, л. 14.

¹²⁰ Пак там, л. 27.

Настанените в Габровски окръг чергари работят в „Комунални услуги“, ДЗС и промишлените предприятия. Част от тях през летните месеци работят в консервната фабрика в гр. Севлиево – 10 души, а двама са частни каруцари. Както пише в рапорта за окръга: „... няма цигани, които да отказват да работят, щом са здравословно добре. Изключения има при някои жени, които отказват да работят през летния сезон. На постоянна работа са настанени 7 души“¹²¹.

В Ловешки окръг усядат 28 семейства на цигани (дънклари), които си закупуват къщи и работят в ДЗС и ДКК „Мелта“. Жените, които нямат малки деца, работят в полеводни бригади на ДЗС. В с. Пресяка и Смолан са отбелязани още 5 цигански семейства – бакърджии, „които обаче не желаят да се включат на постоянна работа и нямат собствени жилища“¹²².

Настанените в Пазарджишки окръг катунари си намират препитание предимно като общи работници. Девет от тях работят в ДЗС, двама – в ТПК, и още десетина частно – по строежите¹²³.

В Пернишки окръг са отбелязани 212 бивши чергарски семейства. Те са разпределени по обекти на работа в ТКЗС – 74 души, в ДЗС – 45, „Пътно управление“ – 30, и 16 души се занимават с частни дейности. Бакърджийство упражняват 74 души, „или всички на постоянна работа са около 240 членове, някои отказват да работят, настаяват се формално на работа, а пътуват и вършат престъпления“¹²⁴.

Хасковски окръг приема 212 семейства бивши чергари, част от които работят на строежа на шосеен път Хасково – Кърджали¹²⁵, други – като миньори или във фабриките за керамика по селата, 12 семейства работят в транспорта, 98 – в ТКЗС, 92 – в *Марбас – Димитровград*, 16 семейства – като общи работници или занаятчии, а 5 семейства се занимават предимно със събиране на вторични суровини или с отглеждане на животни¹²⁶.

В Михайловградски окръг (дн. област Монтана) са приети 20 семейства на бившите чергари. Те са настаявани на работа основно в ТКЗС, но голяма част от тях се занимават с „котларство и калайджийство, обикалят околните села, събират бакърени съдове [...] и ги калайдисват. От съответните народни съвети им е разрешено да си упражняват занаята“¹²⁷.

Общо взето резултатите по устройването на работа на чергарите са различни в отделните части на страната. Докладите на окръзите по изпълнение

---

¹²¹ Пак там, с. 33.

¹²² Пак там, л. 51.

¹²³ Пак там, л. 57.

¹²⁴ Пак там, л. 68 – 70.

¹²⁵ Пак там, л. 128.

¹²⁶ Пак там, л. 130.

¹²⁷ Пак там, л. 139.

на постановлението обикновено започват с някаква положителна информация и успехите на бързо приобщили се чергарски семейства¹²⁸. Макар след това задължително да следват откровения за реалните проблеми, всеки успех по отношение на постановлението се подчертава и пропагандира дори и в изложенията на административни документи. Приблизително по същия начин са построени и статиите по темата във в. „Нов път“. Започва се с постиженията, продължава се със слабостите (в миналото или настоящето) и се завършва с някакъв поучителен извод.

Усилията на властите, от реалното трудоустрояване до пропагандата, дават своите резултати, но проявите и на чергарството, и на просията, както и практикуването на някои частни занаяти, оцеляват в новите условия. Типичен пример е мечкарството, което, макар и свързано с *преследваната просия*, оцелява, дори придобива легален и регламентиран вид. Ограниченията за този занаят са документирани още през 1950 г., когато със специално окръжно е забранено на мечкарите да разиграват своите животни с цел просия. То обаче трябвало да се прилага „по-разширено, а не стриктно“¹²⁹ при следните условия: разиграването на мечките да става при определени празници, при това само в малките села и градове; мечкарите трябва да са заплатили на съответните народни съвети специална такса, а самите водачи на мечките могат да бъдат само стари или неработоспособни хора, тъй като младите трябва да се включват в производството. Последното условие е проявата да няма характер на просия¹³⁰.

Не може да се каже, че всички изисквания се спазват, тъй като за своя спектакъл мечкарите продължават да получават пари, дрехи, храна. Те не се ограничават само в малки населени места и *танцуващите мечки* остават атракция, която до 1989 г. може да бъде видяна в редица окръжни градове. Традицията оцелява и макар катуните да изчезват, занаятът се запазва, а той отново е свързан с вид чергаруване.

---

¹²⁸ „Значително се ограничи скитничеството в страната. Много от циганите правилно се ориентират, като се установиха на постоянно местожителство и се отдадоха на обществено полезен труд. Някои семейства имат по 3, 4 работоспособни члена, и са изработили по над 1000 трудовни. За пример могат да се посочат циганите биволари, които отседнаха изключително в Плевенски окръг [...] Хасан Мемишев и др. в ТКЗС с. Долна Митрополия в Плевенски окръг имат над 1000 трудовни. Бившият циганин скитник – Найдено Маринов Иванов работи системно в ТКЗС с. Аспарухово, Михайловградско и е направил около 500 трудовни. Трябва да се подчертае, че местните ръководства са доволни от поведението и труда, на такива цигани и при всички подходящи случаи се стремят да ги подпомагат и поощряват. ...Но не навсякъде е така.“ (Вж.: АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 530, л. 9.)

¹²⁹ ДА – Пловдив, ф. 693, оп. 1, а. е. 10, л. 39.

¹³⁰ Пак там.

Процедурата по намирането на работа за уседналите цигани¹³¹ започва по същия начин както и при чергарите – със списъци, установяващи броя заети и незаети във всяко село и всеки град.

Според информация на СНС на ОФ, през 1961 г. 90 000 цигани са заети в българската промишленост и селското стопанство. От тях 18 000 работят в промишлените предприятия, близо 7000 – на строителните обекти, повече от 7200 – в комунални предприятия, и около 57 000 – в ТКЗС и ДЗС¹³².

Както показват цифрите, най-голям процент от циганите са ангажирани в селското стопанство. Работните места там се попълват не само от живеещите по селата, но и от задължените да уседнат чергари, изселените криминално проявени от градовете, както и безработни такива, уговорени по един или друг начин да се заселят в села, където има по-големи възможности за работа.

В началото на 60-те години немалко цигански семейства са изселени от по-големите градски центрове. Това невинаги е свързано с обвинения в някаква престъпна дейност, а в липсата на подходяща работа на конкретното място и наличието ѝ в друг район на страната. За тези „непроявени“ цигани се полагат конкретни усилия да бъдат убеждавани в предимствата на земеделската работа, обикновено подкрепяни с обещания за различни привилегии, безплатно отпускане на земя за строителство на къщи и пр. Такъв е случаят в Стара Загора, където по тази програма са изселени определен брой семейства и според отчета от зимата на 1959 г.: „Мина около 1 месец и няма случаи да са се върнали. На същите им се даде аванс от 6 лева и брашно и други продукти“¹³³.

Според Е. Иванова и В. Кръстев обаче откараните в периода 1958 – 1959 г. в околните села старозагорски цигани след по-малко от година масово се завръщат в града¹³⁴. Разбира се, има и много по-оптимистични информации и те широко се пропагандират като голям успех и в печата, и в различни речи, но трябва да се признае, че въпреки големия процент работещи в селското стопанство, много цигани не приемат твърде ентузиазирано тази перспектива. Същите факти се отразяват от в. „Нов път“, но разбира се, пречупени през положителния край на една или друга история. Ето една от тях: „С голям зор

¹³¹ Тук трябва да се направи уговорката, че определеното *уседнали цигани* е условно, тъй като дори и след 1958 г. сред циганите има много сезонни работници, гурбетчии, изселвани и пр. Общото между тях е притежанието на домове, в които те винаги се завръщат, без значение дали са работили месеци наред в райони с по-голяма трудова заетост.

¹³² ДА – Бургас, ф. 35, оп. 2, а. е. 70, л. 86.

¹³³ АМВР, ф. 26, оп. 1, а. е. 659, л. 89.

¹³⁴ **Иванова, Е., Кръстев, В.** По дългия път... Живот с другите (История, етно-социална структура, бит и култура на циганите от Старозагорския регион). Стара Загора, 2006, с. 164.

ни вкараха в ТКЗС-то, а то там ни бил късметът. Тази година моето семейство с 4 работници сме изработили 18, 932 лева, взели сме 7, 332 лева аванс и 730 кг. жито. Отделно дето са взели синовете. Мето и Зина са изработили 8, 217 лв., Алия – 8, 000 лева, а Исо – започна работа след 09. IX. 1960 г., а е изработил с Фатма – 4200 лева. Дуда забрави вече, торбата и тоягата. Сега всичко си имаме и децата не ходят голи и боси. Хората мислили за нас, а ние се опъвахме¹³⁵.

Що се отнася до криминално проявените цигани, то те са принудително изселвани в нуждаещи се земеделски райони, но тяхното присъствие невинаги донася някаква реална полза. Информация за редица проблеми с новонастанените на работа често се споменават в докладите, касаещи малцинството. Освен това, в началото на 60-те години изселническите мерки са отменени и голяма част от тези принудително изселени хора се завръщат в старите си домове, прекарвайки дълго време като безработни, често сменящи работните си места или подвизаващи се в криминалните хроники на милицията. Много от тях в крайна сметка са ангажирани в различните промишлени предприятия. Трябва да се отбележи, че за повечето от циганите селското стопанство все пак се явява подходящ избор, тъй като позволява в него да участват и хора без нужния опит и специални квалификации. Важен момент е и възможността да се получават здравни и пенсионни осигуровки, като последното може да става за годините, в които е упражнявана земеделска професия, макар и без сключен през това време трудов договор¹³⁶. Това са две много важни условия, които все пак предопределят трудовата заетост на циганите предимно в селското стопанство.

Фабриците са най-често срещаната възможност за препитание в градовете и значителна част от циганите работят именно там. Децата, завършили специализирани училища със засилено трудово обучение, също попълват тези работни места, понякога в твърде крехка възраст – под 16 г. За тях се предвиждат допълнителни курсове за повишаване на квалификацията¹³⁷, запълващи времето, в което българското законодателство забранява те да бъдат наемани работници поради малолетие. Такива деца често са поставяни под шефството на по-възрастни работници, често българи, които ги обучават и въвеждат в конкретната професия.

Властта се опитва да окуражи продължаването на образованието при тези деца, а в „Нов път“ постоянно публикува информация за различни възможности за обучение в специализирани училища и техникуми. Прави впечатление, че повечето предлагани професии са свързани с някакъв конкретен занаят в селското стопанство, облеклото, дървообработването, хранителната промишле-

¹³⁵ Хората мислили за нас, а ние се опъвахме. // *Нов път*, № 1, 1961.

¹³⁶ За пенсиите. // Пак там, № 4, 1960.

¹³⁷ Пак там.

ност, рудодобива и пр.¹³⁸. За такива специалности Министерството на просветата и културата осигурява ежегоден прием на младежи и девойки циганчета в професионалните училища и известен брой места, за които се състезават само кандидати циганчета¹³⁹. Целта е максимален брой от тези млади хора да придобият някаква квалификация, която да стане и бъдеща професия.

Значителна част от циганите работят и в занаятчийските кооперации (комунални услуги и промкомбинати), обединяващи редица занаяти и услуги на едно място. Те продължават да се създават и в 50-те и в 60-те години навсякъде, където има условия за това. Наистина не всички цигани ентузиастично се включват в тези обединения, но властите полагат усилия да ги убеждават в „предимството да работят в общественния сектор“¹⁴⁰. Занаятчийски кооперации се появяват и в селските райони. Те са желано поприще за изселените от градовете цигани, които предпочитат да работят на такива места, вместо да се ангажират със земеделска работа. Циганската преса също окуражава напускането на частната дейност и включването на занаятчиите в подобни държавни обединения. Вестник „Нов път“ често публикува положителни статии, показващи дейността на такива услуги¹⁴¹, а също и текстове, критикуващи тези, които продължават частната си практика¹⁴².

Под комунална форма са организирани и услугите за превоз, познати като „Пренос – превоз“¹⁴³ в различните населени места. Там обикновено работят мъже, но съществуват информации и за жени, нагърбили се с тази дейност.

Друго популярно поприще са службите „Чистота“, „Паркове и градини“¹⁴⁴, клоновете за събиране на „Вторични суровини“¹⁴⁵ в страната, също попълвани от много цигани.

Социалистическият период в България е белязан от засилена индустриализация, съпроводена със сериозно строителство на заводи, предприятия, жилищни комплекси и пр., които в пресата и официалните документи са обединени под общото име *социалистическо строителство*. Пленумът на ЦК на БКП от октомври 1959 г. набелязва широка програма за развитието на строителния отрасъл и предвижда общия обем на капиталните вложения в него за 1960 г. да

---

¹³⁸ За професионално ориентиране и настаняване на работа на младежите, които не учат и не работят. // Пак там, № 5, 1973.

¹³⁹ Какъв да стана? // Пак там, № 7, 1960.

¹⁴⁰ ДА – Сливен, ф. 616, оп. 1, а. е. 90, л. 160.

¹⁴¹ Кошничари. // *Нов път*, № 10, 1959; С тях се гордеят в „Рома“. // Пак там, № 7, 1960; Майстори на керамиката. // Пак там, № 11, 1960; На крак от 5 сутринта. // Пак там, № 6, 1964.

¹⁴² Нови времена – нови професии. // Пак там, № 8, 1960; Който не работи, не трябва да яде! // Пак там, № 4, 1962; Защо изостанаха бургуджиите? // Пак там, № 7, 1969.

¹⁴³ Как нашата бригада се бори за високо звание. // Пак там, № 8, 1962.

¹⁴⁴ У нас работа има за всички. // Пак там, № 12, 1959.

¹⁴⁵ Да претворим постановлението в живо дело. // Пак там, № 8, 1959.

нарасне до 7 500 000 000 лева¹⁴⁶. Като приоритетни са посочени *обекти* като ТЕЦ „Марица-изток“ в Старозагорски окръг, тепърва създаваният се туристически комплекс „Слънчев бряг“ край Несебър, металургичният завод „Кремиковци“¹⁴⁷, Азотноторовият завод край Стара Загора, Оловно-цинковият завод край Пловдив, Нефтопреработвателният завод край Бургас. Междувременно вече се работи по привършването на Циментовия завод № 5 край с. Бели извор, Врачанско, на завода за стъкло край Разград, Акумулаторния завод край Пазарджик, разширението на Химическия комбинат „Сталин“ – Димитровград, на МЗ „Ленин“ – Димитрово (дн. Перник)¹⁴⁸ и др. За всички тези мащабни начинания е нужна работна ръка, която да се влее в строителството – интензивно развиващ се отрасъл до края на изследвания период.

Циганите в България вземат активно участие в този процес – на първо място чрез популярните по времето на социализма Строителни войски, чиито поделения са разпръснати из цялата страна. Те се включват не само в строежите на заводи, предприятия и квартали, но и на пътища, железопътни линии, язовири и пр.

В края на 60-те години Строителни войски разпределят кадрите според това, дали са постъпили незапознати с различните строителни дейности или вече идват с някакъв разряд. На самите технически обекти се предоставят възможности за повишаване на теоретичната и практическата подготовка на кадрите в специално създадени учебни поделения – школи. Ежегодно в тях из средите на войнишкия състав се подготвят строители, монтажници, механизатори, шофьори, машинисти за тежки строителни машини и др.¹⁴⁹ В средата на 70-те години тези школи предлагат обучение в близо 30 вида специалности¹⁵⁰. Както пише в „Нов път“: „През годините на четвъртата петилетка (1961 – 1965 г. – б. м., П. С.) в школи и курсове се подготвиха 21 000, през петата петилетка – 26 000, а през шестата ще се подготвят 32 000 младежи [...] През тези курсове и школи, наравно с останалите младежи, преминават и значителен брой военнослужещи от цигански произход, които проявяват голяма любов към строителната професия и завинаги свързват живота си с нея“¹⁵¹.

¹⁴⁶ Строителните обекти чакат. // Пак там, № 3, 1960.

¹⁴⁷ У нас работа има за всички. // Пак там, № 12, 1959.

¹⁴⁸ Строителните обекти чакат. // Пак там, № 3, 1960.

¹⁴⁹ Ковачница за строителни кадри. // Пак там, № 6, 1974.

¹⁵⁰ Ето как по-подробно са описани въпросните школи: „Всяка школа разполага с красиви учебни битови сгради, добре оборудвани кабинети и учебни полигони. Добрата организация на курсовете спомага в един сравнително кратък срок, средно от 3 – 4 месеца, младежите да добият необходимата първоначална квалификация, след което се вливат в производството, като изпълнителни кадри под ръководството на майстори-ръководители. Школите за строително-монтажни и механизаторски кадри са само един начален етап на квалификацията на строителните войни. Изпълнявайки своята военна служба, като работят по специалността си и участват в курсовете, без откъсване от производството, те имат възможност да повишават квалификацията си и да получат по-висок разряд.“ (Пак там.)

¹⁵¹ Пак там.

Властта полага искрени усилия да привлече поне част от обучените по време на задължителната си военна служба работници за постоянно в строителното производство. Различните видове школи на свой ред целят да удовлетворят нарасналите нужди на фабрично-заводското строителство не само от зидари, мазачи, кофражисти, арматуристи и бетонджии, а и от специалисти в някои „нови професии“ като машинисти за тежки строителни машини: багери, скрепери, булдозери, валяци, кулокранове, монтажници: топломонтьори, електромонтьори, изолаторджии, машинни монтьори и пр.¹⁵² За тази цел някои от трудоваците са поощрявани след уволнението си да се обучават и в различни техникуми на страната и след това да постъпят с по-висок разряд на нови строителни обекти като постоянна работа.

Тази целенасочена политика на привличане на строителни кадри сред вече обучени работници от Строителни войски е подкрепена и от привилегии като например възможността младият специалист да се уволни 6 месеца по-рано, ако междуременно подпише тригодишен договор за работа в строителството, регламентирана с постановление № 310 на МС¹⁵³. Този начин на отбиване на военната служба, от една страна, дава шанс на немалко цигани (българи и турци също) да придобият професия, а от друга страна, осигуряват се нужни и подготвени кадри за строителния сектор. Циганският вестник „Нов път“ на свой ред активно се включва в пропагандирането на тези възможности, подчертавайки значението и позитивите на професиите, свързани със строителството¹⁵⁴.

Строителните войски са наричани от страниците на вестника „истинска армия на мирния труд“¹⁵⁵, участваща в строителството на „големи национални обекти като „Кремиковци“ и „Соди Девня“¹⁵⁶. Те обаче не са единственият начин за набиране на така нужната работна ръка. „Строителните обекти чакат“ – зове „Нов път“, призовавайки и мъже, и жени без определена професия да се запишат в безплатните школи и курсове, организирани към строителните организации. Вестникът пояснява, че на първо време начинаещите ще бъдат ангажирани в обща работа като изкопчийство и сродни дейности, но

¹⁵² Трудовата повинност – ковачница за кадри. // Пак там, № 3, 1969.

¹⁵³ Пак там.

¹⁵⁴ Ето част от статия, посветена именно на уменията, придобити по време на казармената служба: „... Милко Димитров служи в същия батальон като арматурист. Още от сега към него поглеждат от местната строителна организация, искат да го „примамят“ с апартамент, ако се съгласи да остане на работа в Първомай след уволнението от казармата. И той ще получи висок, може би най- високия разряд в своята професия...

– Доволен съм, че хем си изкарвам службата, хем уча занаят – ще каже единият и отново ще се заеме с работата си.

– И като се уволня, веднага ще ме „лапнат“ в „Заводски строежи“ в Димитровград, похвали се другият. – Няма вече да хамалувам!“ (Вж.: След казармата. // Пак там, № 6, 1973.)

¹⁵⁵ Ковачница за строителни кадри. // Пак там, № 6, 1974.

¹⁵⁶ Пак там.

постепенно ще им се даде шанс да се подготвят за бетонджии, кофражисти, зидари, мазачи и пр. „Нов път“ посочва и нуждаещите се от работници строжежи: „... в „Марица-изток“ могат да постъпят 200 общи работници – изкопчии и бетонджии, в с. Бели Извор – 150, в МЗ „Ленин“ – 250 и др.¹⁵⁷ Постъпването на работа става без особени формалности и всеки желаещ може да влезе предварително във връзка с ръководствата на съответните обекти“¹⁵⁸.

Въпреки тези призови обаче, отправяни още от първата година на отпечатване на вестника, та чак до края на неговото съществуване, строителството, както и селското стопанство не са твърде популярни сред циганите. През 1960 г. „Нов път“ алармира, че заплануваното строителство за първото шестмесечие в Сливен е изпълнено едва на 84 процента поради липса на работници, докато в същото време в града има достатъчно „напълно работоспособни цигани, които работят само по 2 – 3 дена в седмицата, и то на различни места – днес са музиканти, утре – билкосъбирачи, след два дни – ваксаджии и пр.“¹⁵⁹. Такива случаи са отбелязани в Бургас, Пазарджик, Пловдив и други градове, където има „повече циганско население“¹⁶⁰. Тенденцията се запазва и в края на 60-те години, когато от страниците на „Нов път“ посочват, че: „По някакво старо предубеждение много цигани отбягват да влагат труда си в строителството и земеделието. В строителството работят само около 6500 души“¹⁶¹.

Тези цифри не задоволяват управляващите и затова агитацията от страна на вестника продължава¹⁶² до края на изследвания период – чрез отпечатване на истории из работните дни на различни строители¹⁶³, а също посредством атака към тези, които предпочитат „по-леки професии“¹⁶⁴.

Нуждата от работна ръка по строежите често води до привличането на работници от различни краища на страната. Същото се случва и при кампаниите в селските стопанства, в резултат на което част от циганите влизат в ролята на *сезонни работници* и отиват там, където има работа, та макар и за няколко месеца¹⁶⁵. Има и такива, които традиционно се занимават със сезонен занаят като

---

¹⁵⁷ Конкретните цифри за търсене на работници в посочените строителни обекти се отнасят за 1960 г.

¹⁵⁸ Строителните обекти чакат. // *Нов път*, № 3, 1960.

¹⁵⁹ Още по въпроса за трудоустрояването. // Пак там, № 9, 1960.

¹⁶⁰ Пак там.

¹⁶¹ Там, където сме най-полезни. // Пак там, № 2, 1967.

¹⁶² Всеки с постоянна професия. // Пак там, № 3, 1972; Промяната. // Пак там, № 10, 1974.

¹⁶³ Да се включим в зимното строителство. // Пак там, № 24, 1960; На линията Мездра – Враца. // Пак там, № 8, 1960; Първи работен ден в Кремиковци. // Пак там, № 2, 1964; На столичния строеж. // Пак там, № 4, 1974.

¹⁶⁴ У нас работа има за всички. // Пак там, № 12, 1959; Нови времена – нови професии. // Пак там, № 8, 1960; Който не работи, не трябва да яде. // Пак там, № 4, 1962; Да браним достойнството си. // Пак там, № 2, 1974.

¹⁶⁵ Има и такива, които просто променят своето местожителство и трайно се настаняват в селищата, където има работа. В отделни случаи това може да е в съвсем отдалечена

например специализираните се в производството на тухли цигани от Михайловградски (дн. Монтански), Врачански, Видински, Русенски, Коларовградски (Шуменски) и други окръзи. Те напускат своите населени места през месец май и до октомври цели семейства, заедно с жените и децата, изработват тухли в различни части на страната. Както пише вестник „Нов път“: „Тези цигани тухлари никой не може да упрекне в мързел. Напротив, те трябва да се сочат като пример на трудолюбие. Ежедневно дават на народното стопанство милиона тона тухли“¹⁶⁶. Въпреки това, техният поминък е критикуван, тъй като, завръщайки се по родните си места, повечето от тях не продължават работа през зимния сезон, изхарчват изработените пари, не ползват привилегиите на редовните членове на ТКЗС, а работните месеци на други места не им се принават като трудов стаж за пенсия. С тези и други аргументи вестникът атакува такъв начин на живот и отново лансира селското стопанство като най-добрия вариант за надеждна и осигурена работа на циганското население¹⁶⁷. Тази критика не намалява броя на сезонните работници в страната, като в средата на 70-те години вече се мисли по-прагматично за тяхната заетост. В интервю за „Нов път“ от 1974 г. тогавашният министър на труда и социалните грижи Мишо Мишев разказва за новата стратегия на властта да се осигури постоянна работа на сезонните работници чрез комбиниране на работна заетост в различен вид промишленост, например, консервна и тютюнева промишленост, строителство и селско стопанство¹⁶⁸. Така, приключвайки своята сезонна работа, те ще имат подсигурано работно място в друг тип производство, вече в своето родно селище, където ще трупат трудов стаж и ще се възползват от останалите привилегии на постоянно заетите работници.

По-далечни пътувания предприемат тези цигани, които се ангажират да работят в чужбина, например в дърводобива в Коми (СССР)¹⁶⁹ – популярна дестинация за работа в изследвания период сред много български граждани¹⁷⁰. За СССР заминават и като бригадири немалко младежи, членове на ДКМС и БКП. Сред тях има и циганчета, ангажирани като миньори в град Джерджински¹⁷¹, като работници в памучните плантации и заводи в *Южен Казахстан*¹⁷² и др.

от родното място част на страната, но такива случаи има, и повечето пъти работодателите са доволни от този тип работници. (Вж.: Земята храни и циганите. // *Нов път*, № 5, 1961; Още по въпроса за трудоустройването. // Пак там, № 9, 1960.)

¹⁶⁶ „Печалбата“ на циганите тухлари. // *Нов път*, № 6, 1963.

¹⁶⁷ Пак там.

¹⁶⁸ Министърът на труда и социалните грижи другарят Мишо Мишев пред в. „Нов път“. // Пак там, № 2, 1974.

¹⁶⁹ Марушиакова, Е., Попов, В. Циганите в България, с. 125; Пашова, А. Толерантност в различността (Жизнени светове и ценности на ромската култура). Благоевград, 2002, с. 101.

¹⁷⁰ Българи в Коми. // *Нов път*, № 12, 1978.

¹⁷¹ На съветска земя. // Пак там, № 2, 1959.

¹⁷² Ние бяхме бригадири в Съветския съюз. // Пак там, № 8, 1960.

В рамките на страните от тогавашния Източен блок пътуват и цигански артисти. През 1959 г. танцьори на софийския ансамбъл „Рома“ например са включени в трупата за турне в *Германската демократична република*, подбрана от Дирекцията на цирковите артисти към Министерството на просветата и културата¹⁷³. Извън страната концертират и някои от получените образование цигански музиканти. Те, като правило, са много малка част от циганските музикални таланти на страната.

В своята мемоарна книга „Един циганин в ЦК на БКП“ Г. Колев разказва, че по изрично нареждане на Вълко Червенков (по времето, когато последният е министър-председател на България) в Консерваторията са приети няколко млади, но вече известни с таланта си цигански музиканти. Сред тях са Пейо Будаков (цигулка), Янко Минков (цигулка), Кирил Николов (пиано), двама братя – Русчо (чело) и Йордан (цигулка), общо 18 души, на които е осигурено общежитие и стипендия по време на следването¹⁷⁴. Целта е тези таланти да излязат от кръчмите и ресторантите, да станат грамотни музиканти и да се развият. Така Държавната музикалната академия под натиск приема за студенти хора без основно образование, някои от тях почти неграмотни, а това до голяма степен предопределя неуспеха на начинанието. Студентите срещат сериозни трудности с теоретичните дисциплини – солфедж, полифония, музикален анализ. Повечето от тях някога са учили, но са изпаднали във *вторична неграмотност*, умеят само да се подписват. Още в края на първия семестър повечето масово се отказват. За тези, които идват от провинцията, роля изиграва и семейният фактор – техните съпруги не искат да живеят в София. Така общо взето неуспешно приключва една интересна инициатива от края на 40-те години. В по-късните десетилетия на социализма в Консерваторията все пак попадат и по-подготвени грамотни музиканти, някои от които успешно я завършват, а други просто решават да не го правят заради „лошата перспектива“ на ниско заплащаната държавна работа. Любопитно в това отношение е споделеното в личен разговор с Господин Колев мнение на големия български композитор Филип Кутев. Последният добре познава циганската музика и циганските музиканти в България, но отбелязва, че стремежът към повече пари се оказва *гибелен* за иначе безспорно ярки цигански таланти: „Има надарени цигани, но повечето работят неорганизирано, разпиляно и [...] гонят само големите пари“¹⁷⁵.

Въпреки, че по времето на социализма немалко цигански музиканти учат и в музикални училища, и в сержантското училище в Лясковец, и в различни музикални школи, та дори и в Държавната музикална академия, една част от циганските артисти остават музикално необразовани, т. нар. „слухари“ (не познават нотите). Това не им пречи да бъдат забележителни изпълнители,

¹⁷³ Наши сънародници в чужбина. // Пак там, № 4, 1959.

¹⁷⁴ Колев, Г. Един циганин в ЦК на БКП..., с. 227 – 228.

¹⁷⁵ Пак там, с. 230.

които припечелват доста добре от работа по различни заведения и празнични поводи.

Властта се опитва да контролира и този бранш. Още през 1959 г. например в Сливен към предприятието „Комунални услуги“ се сформира градска духова музика, а на всички останали музиканти им се забранява да свирят в чертите на града¹⁷⁶. Въпреки това, голяма част от циганите музиканти продължават да си работят *частно* и през 1974 г. отново в Сливен се организират *срещи-разговори* между тях и представители на ГНС и МВР в града¹⁷⁷. Прави впечатление, че такива срещи са предвидени и с „незаконните търговци“¹⁷⁸ и „постоянните закононарушители и смутители на обществения ред“¹⁷⁹, т. е. музикантите в случая са приравнени до различните видове нарушители, а често са определяни и като „безделници“.

Наред с тях, в търсене на *лека работа и начин на живот* са обвинявани и събиращите сезонно папур и билки (занятия в крайна сметка също приобщени към държавния сектор¹⁸⁰), които постоянно са привиквани от *бюрата по работна сила* за включването им в производството на *по-сериозна и постоянна работа* и дори им се налагат различни глоби за отказа им да работят. В тази графа влизат още *семкаджиите*, незаконните продавачи на *захарни изделия* и пр.¹⁸¹

Споменатите мечкадари, както вече беше подчертано, оцеляват през изследвания период. Те не просто получават разрешение за дейност, но някои от тях дори сключват договори за участие в развлекателните програми в заведения на „Балкантурист“. В тази връзка Е. Иванова и В. Кръстев цитират следния разказ: „Всяко лято цялото семейство с мечока Гошо отивахме на морето. Имах сключен договор за работа с „Балкантурист“ – с Гошо участвахме в програмата, жена ми беше чистачка. Настаняваха ни в отделно бунгало, мечката седеше вързана до него. Аз излизах на сцената облечен в потури, пояс, бродирана бяла риза, елек – носех си ги от моя край (роден е в с. Юлиево, Казанлъшко – б. м., П. С.) [...] Ходил съм в Созопол на дюните, но най-много ми харесваше „Цигански табор“ в Слънчев Бряг. Хубави времена бяха...“¹⁸².

Още един „Цигански табор“ (в курорта „Златни пясъци“)¹⁸³ се споменава и от Господин Колев като изключително печелившо заведение, в което се залага на цигански песни и танци. Поради тази причина в годините около

¹⁷⁶ ДА – Сливен, ф. 616, оп. 1, а. е. 81, л. 139.

¹⁷⁷ Пак там, оп. 7, а. е. 138, л. 2.

¹⁷⁸ Пак там.

¹⁷⁹ Пак там.

¹⁸⁰ Билкосъбирачи. // *Нов път*, № 8, 1979; Билкосъбиране в Долна Баня. // Пак там, № 9, 1975.

¹⁸¹ ДА – Сливен, ф. 616, оп. 7, а. е. 138, л. 13; ф. 167, оп. 4, а. е. 15, л. 37.

¹⁸² Иванова, Е., Кръстев, В. По дългия път..., с. 160 – 161.

¹⁸³ Възможно е да става дума за едно и също заведение.

„възродителния процес“ дори се дискутира неговото затваряне или поне смяна на артистичната програма, тъй като ключекът бил израз на *турчеенето* сред циганите. Въпросният ресторант обаче е популярен сред чуждестранните туристи и осигурява приход на свежа валута в страната, а това *спасява* неговата програма¹⁸⁴.

В годините на социализма прави първите си стъпки и съзнателно създаваната от властта циганска интелигенция. Това са медицински лица, учители, юристи, военни, поети, журналисти. Техният процент наистина не е голям, но такива специалисти из средите на циганското малцинство има и те до голяма степен са продукт на провежданата партийна политика в страната. Според в. „Нов път“ само за 19 години от политическите промени на 9 септември 1944 г. 450 младежи цигани са завършили висше образование¹⁸⁵. През 1975 г. във Видински окръг тринадесет цигани са отбелязани като висшисти. Четирима от тях са лекари, един е зъболекар, един – юрист, трима са инженери, двама са завършили Консерваторията, има и двама учители¹⁸⁶. Успелите или обучаващи се в различни поприща цигани са давани за пример от страниците на циганския вестник. Такива са Славка Илиева¹⁸⁷, Макеф Сеферов¹⁸⁸, Ибрям Крачолов¹⁸⁹ – учители, Ибраим Ремизов – сержант¹⁹⁰, Ф. Чирков – лекар¹⁹¹, Хр. Гълъбов – историк¹⁹², Цветан Миланов – инженер-механик и аспирант в Москва¹⁹³, и др. Някои от работещите в редакцията на вестника журналисти, редактори и дописници, като Стоянка Соколова, Г. Колев, В. Чапразов, също са представители на тази циганска интелигенция.

Основната маса от циганското население в епохата на социализма обаче работи нискоквалифицирана работа, нещо, което управляващите се опитват да променят не толкова от загриженост към малцинството, а поради нуждата от определени специалисти в дадени отрасли на промишлеността. По този повод в. „Нов път“ отбелязва: „... Много от тях (циганите – б. м., П. С.) са без образование или с ниско образование, без особена квалификация, а подбират работата. Не харесват тая работа, не харесват оная, като че ли имат много професии или са с голяма квалификация. Интересно, е че нашите цигани обикновено настояват да работят в службите „Чистота“ и „Паркове и градини“ или в „Пренос-превоз“. Естествено у нас сега всяка работа е благородна, всяка професия е почетна. Трудът в „Чистота“ и „Паркове и градини“ също е по-

¹⁸⁴ Колев, Г. Един циганин в ЦК на БКП..., с. 235 – 237.

¹⁸⁵ Дълг на циганската интелигенция. // *Нов път*, № 10, 1963.

¹⁸⁶ ДА – Видин, ф. 3326, оп. 1, а. е. 673, л. 12.

¹⁸⁷ За нея говорят с уважение. // *Нов път*, № 12, 1959.

¹⁸⁸ Млади учители. // Пак там, № 7, 1960.

¹⁸⁹ Пак там.

¹⁹⁰ Сърце се иска. // Пак там, № 2, 1960.

¹⁹¹ Дълг на циганската интелигенция. // Пак там, № 10, 1963.

¹⁹² Пак там.

¹⁹³ Аспирант в Москва. // Пак там, № 4, 1972.

четна, но там не могат да работят неограничено число хора. А защо нашите сънародници, вместо да се въртят край мебелните магазини с възета на рамо, да не станат строители [...]“¹⁹⁴.

Извадката е от статия, публикувана през 1959 г., и макар още тогава да се полагат усилия за насочването на циганите в един или друг отрасъл с думи като: „Ние трябва да разбием погрешното схващане, че циганите търсят само лека работа“¹⁹⁵, основната цел на този етап е те да бъдат привлечени като постоянни работници в производството и селското стопанство, или както пише в не един доклад: „Да бъдат заставени да работят!“ Тъй като част от населението на България (и българи, и цигани, и турци) не се вписва в тези рамки, през 1962 г. е приет *Указ за борба с лентяите*, който на практика задължава всички да работят под заплахата от принудителен труд в рамките от 6 месеца до 2 години, най-често далеч от родните им места. В случаите, в които и това не помага, провиненият може да бъде осъден на поправителен труд с удържка на 25 процента от заплатата, като последната най-крайна мярка е лишаване от свобода. Указът е разяснен подробно на страниците на в. „Нов път“¹⁹⁶. По-късно, през 70-те и 80-те години, в случаите на отказ от държавна работа се налагат редица глоби, което е още едни начин да се контролират тези цигани, които избягват постоянната работна заетост. Може да се каже, че минимален процент от „нередовни работници“ сред циганите се запазва до края на изследвания период и борбата срещу тези прояви продължава, но фокусът постепенно се измества не само към изискването всички да работят, но и да повишават своята квалификация, разряд, да усвояват по-сложни професии. „Не може във века на научно-техническия прогрес ние да работим със слаби, изоставащи, недостатъчно грамотни, неквалифицирани хора“ – заявява секретарят на НС на ОФ Невена Гецовска през 1972 г.¹⁹⁷

„Да браним сами достойнството си!“ – призовава и в. „Нов път“. И продължава: „Защо се предпочита най- неквалифицираната работа? [...] Крайно време е да изчезне веднъж завинаги старата представа за чисто цигански професии и това, че работата в комуналните предприятия е техен патент. Това влияе пагубно на подрастващото поколение, принизява детските и младежки-те желания и пориви“¹⁹⁸.

През 1978 г. на въпроса за повишаване на квалификацията е поставен специален акцент в приетото *Решение № 1360 на Секретариата на ЦК на БКП*, „За по-нататъшното подобряване на работата сред българските цигани, за тяхното още по-активно включване в изграждането на развитото социалистическо общество“ от 9 октомври 1978 г., последвано от конкретни-

¹⁹⁴ У нас работа има за всички. // Пак там, № 12, 1959.

¹⁹⁵ Пак там.

¹⁹⁶ За кого се отнася указа за борба с лентяите. // Пак там, № 10, 1962.

¹⁹⁷ Пак там, № 11, 1972 (Невена Гецовска – секретар на НС на ОФ).

¹⁹⁸ Да браним сами достойнството си. // Пак там, № 2, 1974.

зирането на това решение с *Разпореждане № 7 на Министерски съвет от 26. I. 1979 г.*¹⁹⁹

Всъщност тези решения не са новост. Опити за прокарването на подобни мерки, както беше отбелязано, вече са правени почти през целия изследван период и нищо революционно не се случва във времето след тяхното оформяне в официален държавен документ. Това, което трябва да се признае, е, че направеното все пак не е малко. През 1980 г. 84% от българските граждани от цигански произход във възраст между 16 и 60 г. се водят постоянно трудово заети²⁰⁰. Има известен напредък в тяхната професионална квалификация, изразена в увеличаването на работещите в промишлеността, макар че като цяло негативната тенденцията се запазва – високкоквалифицирана работа заемат едва 32% от циганските работници, средноквалифицирана – 4%, а нискоквалифицирана – 54%²⁰¹. Отговорните органи отбелязват висока приемственост на професиите в циганските семейства, особено при тези, които се занимават с полевъдство, животновъдство и пр. селскостопански дейности. Продължават и сигналите за нарушаване на трудовата дисциплина, самоотлъчване от работа, постоянна смяна на работните места, конфликтност и пр., но процентите в това отношение не са високи и затова се приема, че преобладаващата част „от изследваните български граждани от цигански произход имат добри взаимоотношения с колегите от трудовия колектив, където работят“²⁰².

Като цяло циганите в периода 1944 – 1989 г. са включени активно в трудовия живот на страната. Наистина голяма част от тях нямат висока квалификация и често изпълняват спомагателни дейности, но има и такива – горди с професионалните си успехи. Последното до голяма степен е и личен избор – държавата има нужда от квалифицирани кадри и всякак подпомага професионалното израстване. В тези условия немалко цигани се възползват от предоставения им шанс.

Постъпила 2015 г.

---

¹⁹⁹ Марушиакова, Е., Попов, В. Циганите в България, с. 90 – 91.

²⁰⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1348, л. 1.

²⁰¹ Пак там, л. 2.

²⁰² Пак там, л. 3.